

# Missä menee kriittisen keskustelun ja epäluulon herättämisen raja?

Vastine Risto Saarisen artikkeliin

”Vihapuhe ja mustamaalaus teologisena kysymyksenä”

*Teologisen Aikakauskirjan* numerossa 5–6 (2015) professori Risto Saarinen tarttuu ajankohtaiseen keskusteluun vihapuheesta. Artikkelissaan Saarinen hakee rajalinjoja mielipiteenvapauden ja vihapuheen väliltä. Olen Saarisen kanssa täysin samaa mieltä siitä, että tämä on aikamme tärkeä tehtävä. Nähdäkseni Saarisen esitys jää kuitenkin puutteelliseksi, koska hän tuntuu painottavan kielteisen puheen analyysissä psykologista ja sosiologista perustetta sisältökriteerien kustannuksella. Siksi hänen määrittelyjään on syytä kommentoida. Omalta osaltani koen tämän välttämättömäksi myös siksi, että kirjoittaja on sijoittanut minut tiettyyn kohtaan omassa luokittelussaan.

Olen Saarisen kanssa samaa mieltä siitä, miten vihapuhe tulisi määritellä. Käsitteiden määrittely on tällaisen tunteita herättävän keskustelunaiheen tarkastelussa perin tarpeellista. Myös mustamaalaus on nähdäkseni helppo määritellä, vaikka jo tässä kohden eroankin Saarisesta: mustamaalaus koskee sitä, että henkilön näkemykset saatetaan epäedulliseen valoon käyttämällä vääristeltyjä väitteitä. Tätä voi tukea osatotuusien hyödyntäminen

tai joidenkin kantojen erottaminen alkuperäisestä yhteydestään. Tavoitteena lienee henkilön arvon vähentäminen ja hänen toimintamahdollisuuksiensa kaventaminen. Saarisen artikkeliin jää mielestäni tässä kohden teoreettinen ongelma siksi, että hän soveltaa vain sosiologista perustetta. Hänen mukaansa mustamaalaus kohdistuu ryhmiin, ei yksilöihin. Mielestäni yksilön asema on tämän aiheen kohdalla ensisijainen, ja kuuluminen johonkin ryhmään, suuntaukseen tai koulukuntaan toissijainen.

Nämä kaksi asennetta ja toimintamallia on melko helppo tunnistaa, ja ne on yhteiskunnassa ja kirkossa tuomittava yksiselitteisesti. Siinä missä vihapuhe perustuu uhkaamiseen, mustamaalaus perustuu vääristelyyn. Saarisen lainaaman Aristoteleen käsitys ”eristisestä” (riidanhaluisesta) argumentoinnista koskee lainauksenkin mukaan nimenomaan sitä, että toisen näkemyksiä vääristellään – ei vain motiiveja, joihin Saarinen viittaa.

Näistä lähtökohdista haluan herättää keskustelua Saarisen rakentamasta ”mittarista” (lainausmerkit viittaavat tässä ja jatkossa suoraan lainaukseen,

ei Saarisen käsitysten halventamiseen), jonka avulla hän voi luokitella kielteisen puheen asteita. Saarinen jakaa ”mustamaalaamisen” eri asteisiin, joista ensimmäinen on ”epäluulon herättäminen” ja toinen ”epäluulon levittäminen”, joihin voi liittyä ”leimaaminen”. Näitä seuraa suoranainen ”mustamaalaus” (jota Saarinen pitää jostain syystä kattokäsitteenä edellisille, ei täysin erillisenä asiana). Tämä on mielestäni kovin epäjohdonmukainen jaottelu. Ensiksi on syytä kysyä, miten epäluulo voitaisiin määritellä. Toiseksi näyttää siltä, että sen tulisi Saarisen omienkin perusteiden mukaan olla itsenäinen kategoria. Kolmanneksi koko kategorian käyttökelpoisuus voidaan asettaa kyseenalaiseksi.

## YLEISIÄ HUOMIOITA

Artikkelista voidaan ensin tehdä jokunen yleinen huomio. Saarinen jättää sisältöargumentit ensimmäiseen käsittelemättä. Siksi aiheesta käytävässä keskustelussa tulisi kiinnittää tarkemmin huomiota kriittisen keskustelun piirteisiin. Milloin kriittinen keskustelu saa olla normatiivista? Monien mielestä se on sitä nykyisessä yhteiskunnassa aina. Yhtenäiskulttuurin häviämisen jälkeen yhteiskunnassa vallitsee arvorelativismi ja näkemysten sekamelska. Postmodernina aikana yhteiskunnan tilaa kuvaa diskurssien välinen taistelu. Lyotardin mukaan enää ei taistella tuotantovälineistä, vaan tiedon määrittämisestä. Niihin myös monet Saarisen käyttämistä esimerkeistä liittyvät. Puhuminen on taistelua. Jokaisen diskurssin edustajat pitävät omia perusteitaan normatiivisina. Samalla toisen näkemyksiä pidetään omia huonompina. Näkemysten kohtaamiseen tarvitaan epäilemättä joitain uusia sääntöjä, kuten Saarinen edellyttää, mutta niiden etsintä ei muuta vallitsevaa tilannetta.

Kirkossa keskustelu on normatiivista jo lähtökohtaisesti. Suomen evankelis-luterilainen kirkko on tunnustuskirkko, jolla on normatiivinen tunnustuksellinen perustansa. Kirkon keskustelussa on mahdollista, ja teologeilta suorastaan toivottavaa, että uskonnosta käytävää keskustelua reflektoidaan kriittisesti kirkon omaksumien opillisten näkemysten näkökulmasta.

Miksi sitten on tärkeätä avata keskustelu Saarisen määrittelemästä ”epäluulon herättämisestä”?

Erityisesti siksi, että hänen esittämässään muodossa uudesta käsitteestä tulee helposti vain lyömäase kriittisiä puheenvuoroja vastaan. Mielestäni osa hänen käyttämistään esimerkeistä on jo todiste tästä. Voi tietysti keskustella, miten hyvin jotkin luokittelut, kuten esimerkiksi ”liberaaliteologit” tai teologinen ”radikalismi” (termit, joihin Saarinen viittaa), kuvaavat jonkin tulkintaperinteen sisältöä. Olennaista ei kuitenkaan ole se, koetaanko jokin termi leimaavaksi, vaan se, onko tiettyssä esimerkissä käytetty luokittelu todellinen ja perusteltu ja kuvaako se vaikkapa ristiriitaa kirkon perinteisen opinkäsityksen kanssa. Tämän aihepiirin esimerkit eivät yleensä ole rajatapauksia vaan hyvin konkreettisia ja helposti määriteltäviä (kuten käsitys neitseestäsyntymisestä tai Jeesuksen jumaluudesta).

Myös lähteiden valinnasta voi esittää muutama ihmettelevä ajatus. Saarinen on valinnut tarkasteluunsa lähinnä vain herätysliikeväkeen kuuluvien teologien ja päätoimittajien tekstejä. Sammeli Juntusen pamfletti on tästä ainoa näkyvä poikkeus. Tasapuolisuuden nimessä olisi odottanut tekijän tarkastelevan myös muita päätoimittajia tai kiivaassa raamattukeskustelussa esiintyneiden yliopiston opettajien artikkeleita ja pamfletteja – hän mainitsee joitakuita mutta ei lainkaan käsittele heidän tekstejään. Jos kirkon piirissä käydystä keskustelusta olisi tarvittu ajankohtainen esimerkki, olisi ollut kiinnostavaa tietää, minkälaista vihapuhetta on viime aikoina kohdistettu lähetyjärjestöihin lähetysmäärärahojen jaosta keskusteltaessa. Koska lukijat tietävät sopivaa materiaalia olevan riittämiin, esimerkkien puute antaa kirjoittajan lähtökohdasta yksipuolisen vaikutelman.

## TARKENNUKSIA MÄÄRITTELYYN

Heikoin kohta Saarisen luokitteluissa on mielestäni ajatus ”epäluulon herättämisestä/levittämisestä”. Hän ei nimittäin kykene artikkelissaan tekemään selvää eroa kriittisen keskustelun ja epäluulon herättämisen välille. Kriittinen keskustelu tarkoittanee käytännössä sitä, että ihminen tarkastelee toisen ihmisen näkemystä, arvioi sen perusteita ja ilmaisee myös oman kantansa siihen. Pelkkä erimielisyys toisen ihmisen näkemysten kanssa ei vielä merkitse epäluulon herättämistä. Olennaista on se, onko

toisen näkemys esitetty oikein, ovatko lainaukset asiallisia ja tuleeko käsittelystä se kuva, jonka tekijä on alun perin halunnut antaa. Ketään ei mustamaalaa hänen omien lauseidensa käyttö ja arvioiminen. Toisesta suunnasta katsoen asian voi esittää näin: jokainen julkinen keskustelija on vastuussa siitä, mitä hän sanoo.

Saarinen määrittelee epäluulon herättämistä kahden tekijän avulla: moraalisesti huonojen asioiden esille ottamisella ja oman puolen voiton edistämisellä. Nämä ovat nähdäkseni tässä kontekstissa puutteellisia tekijöitä. Jos joku esittää toisesta perusteettomasti moraalisesti huonoja asioita, toiminta on jo mustamaalaamista eikä erillistä kategoriaa tarvita. Toisaalta jokainen kriittinen argumentointi, jossa todetaan oman perustelun olevan toisen perustelua pätevämpi – mitä esimerkiksi tieteessä tehdään päivittäin – voidaan varsin helposti luokitella oman puolen voiton edistämiseksi, jos niin halutaan. Saarisen lähtökohta on Honnethia seuraten kovin psykologinen, ja arviointi jättää liikaa tilaa subjektiivisuudelle. Tällainen kriteeri olisi parasta jättää määrittelystä kokonaan pois. Olennaista olisi pikemminkin se, vääristelläänkö toisen käsityksiä vai ei – mutta tämä liittyy alussa mainitsemini sisällöllisiin kriteereihin, joita Saarinen ei juurikaan käytä.

Lisäksi Saarinen esittää, että pelkkä kritisoitavan henkilön tai ryhmän mainitseminen olisi merkki leimaamisesta. Tämä ei voi pitää paikkaansa. Avoimen keskustelun periaatteet tulevat akateemisesta keskustelusta, ja juuri siellä reilun pelin sääntöihin kuuluu selvä dokumentointi ja lainausten tarkkuus. Näkemysten luokittelu on Saarisen omalla alalla systemaattisessa teologiassa yksi työskentelyn perustehtävistä. Ala tunnetaan ”ukkotutkimuksesta”, jossa analysoidaan tietyn teologin näkemyksiä ja sijoitetaan niitä eri virtauksiin. Siksi tällaista arviota ei voi sellaisenaan pitää leimaamisena. Esimerkiksi liberaaliteologia liittyy 1800-luvulla alkaneeseen myyttikritiikkiä käyttävään suuntaukseen, teologinen radikalismi taas kuvaa näkemyksiä, joissa kyseenalaistetaan kirkon normatiivisia oppeja. Suuntauksien nimikkeet pitäisi osata erottaa halventavista ilmaisuista. Määrittelyt pitää tietenkin alistaa kritiikille, mutta se taas on normaalia kriit-

tistä keskustelua, ei askel kohti vihapuhetta. Sosiologinen peruste (ryhmään viittaaminen) ei saa nousta sisältökriteerejä tärkeämmäksi.

Tällä kohden on hyvä muistaa nykyisen semantiikan perussääntö. Sanat saavat lopullisen merkityksensä lauseissa. Olennaista on käyttöyhteys. Siksi on lauseyhteydestä kiinni, koetaanko vaikkapa termit konservatiivi tai liberaali halventaviksi vai ei. Joskus kyseessä saattaa olla suoranainen mustamaalaaminen, joskus taas pelkkä tilanteen kuvaus. Siksi myös merkitysteoria muistuttaa, että sisältö ratkaisee.

## HUOMIOITA KRITIIKISTÄ

Artikkelissaan Saarinen kirjoittaa, että olisin pamphletissani *Ateistit alttarilla* levittänyt epäluuloa joidenkin teologien näkemysten suhteen. Näin olisin syyllistynyt epäluulon levittämisen kautta mustamaalaamiseen. Pidän tällaista tulkintaa virheellisenä ja käytävän keskustelun kannalta ongelmallisena. Saarisen kritiikki perustuu yllä mainittujen psykologisen ja sosiologisen kriteerin varsin subjektiiviseen käyttöön. Jos mukaan otetaan sisältöperiaatteet, tilanne muuttuu olennaisesti. Silloin on ensiksi kysyttävä, olenko käyttänyt lainaamieni teologien tekstejä väärin, kirjoittanut virheellisesti heidän perusteluistaan, tai luokitellut heidän käyttämiään näkemyksiä väärin perustein samankaltaisiksi kuin eräiden ateistien näkemykset.

Ensiksi voin todeta, että valitsin pamphlettiin reilun akateemisen avoimuuden periaatteen. Lainaamien teologeja nimeltä ja siteeraan suoraan heidän teoksiaan. Tämä johtuu osin siitä, että (suuri) osa lainaamistani teoksista on itsekin kantaa ottavia kirjoja tai suoria pamphletteja. Toimimme varsin yhtenäisin perustein. Toiseksi voin kertoa, että kukaan lainaamistani teologeista – joista useimmat tunnen melko hyvin – ei ole ilmoittanut minun lainaavan heitä väärin. Kolmanneksi olen kirjassa yksityiskohtaisesti osoittanut, että joidenkin teologien käyttämät perusteet ovat lähes sanasta sanaan samat kuin edellisen sukupolven kuuluisimman ateistin, professori V. T. Aaltosen perusteet hänen kirjassaan *Miksi en ole kristitty*. Aiheet käsittelevät syntiä, sovituspöytä, neitseestäsyntymistä, Jeesuksen jumaluutta, ylösnousemusta ja kristillisten oppien pysyvyyttä.

Kävin aiheesta erään opponenttini kanssa radiossa myöhemmin jopa pienen debatin, ja hän myönsi perusteiden samankaltaisuuden. Kirjani ei perustu vääristelylle.

Tässä oli pamflettini retorinen ydin. Halusin herätellä keskustelua siitä, miksi rationalismin synnyttämä raamattuhermeneutiikka hyödyntää argumentteja, jotka sopivat niin uusien tulkintojen etsivälle eksegeetille kuin innokkaalle ateistille. Tällaisen samankaltaisuuden toteaminen ei ole mustamaalaamista vaan yksinkertainen fakta. Pamflettini synnyttikin paljon keskustelua, ei vähiten raamattuntulkinnasta. En ole kirjassani esittänyt, että joku valtion yliopiston teologisen tiedekunnan virassa oleva henkilö ei saisi toimia vapaasti virassaan tai julkaista minkälaisia teologisia teoksia tahansa enkä tietenkään ole väittänyt, että kenenkään teologiset näkemykset johtuisivat hänen persoonansa ongelmista.

En toki ajattele, että olisin täydellinen puheissani ja kirjoituksissani. Katson kuitenkin, että uusien määritelmien haettaessa on välttämätöntä pyrkiä samalla määrittämään terveen kriittisen keskustelun ehdot. Vaikka keskustelun aiheet olisivat tunteita herättäviä, on mielestäni tehtävä tarkka ero siihen, milloin kritiikki sisältää uhkailua tai vääristelyä.

## MIKÄ FALSIFIOI HYPOTEESIN?

Mikä sitten on kriittisen keskustelun ja leimaamisen tai epäluulon levittämisen välinen ero? Sitä ei useinkaan ole muualla kuin arvioijan omassa mielessä. Tämän osoittaa Saarisen oma artikkeli, jossa eroa ei kyetä tekemään. Saarinen tosin tiedostaa vaikeuden. Hän pohtii, että arvioidessaan toisia hän on ”vaarassa myös itse harjoittaa samaa”, mistä arvostelee toisia (s. 396). Tieteellisessä mielessä tämän pitäisi kaikesti johtaa falsifikaatioon eli alkuperäisen oletuksen tai väittämän hylkäämiseen tai vähintäänkin korjaamiseen. Kirjoittaja ei kuitenkaan osoita myöhemmin itsekriittisyyttä vaikeissakaan kohdissa.

Muutama esimerkki paljastaa yllä esitetyn ongelman todellisuuden. Kun Saarinen luokittelee minun ja päätoimittaja Nummelan tekstejä, hän kutsuu meitä Saarnivaaran seuraajiksi ja sanoo meidän olevan kiinni ”viidennen liikkeen vanhassa traditiossa”, johon kuuluu leimaava puhe kritisoiduista

ihmisryhmistä (s. 400). Tällaisella yleistyksellä hän rakentaa kuvan mustamaalaamiseen taipuvaisesta ryhmästä, joka toimii kirkossa hänen mielestään moraalittomasti. Samalla hän tosin levittää epäluuloa Saarnivaaran koko työuran ja viidennen herätysliikkeen pitkän tradition suhteen – minut mukaan lukien. En tiedä, mistä Saarinen tuon yhteyden keksii. En ole ollut Saarnivaaran oppilaana ja olemme sen verran eri sukupolvea, että en ole tainnut kuulla edes yhtään hänen esitelmäänsä. Joka tapauksessa tuollainen määritelmä itsestäni on Saarisen artikkelissa ensisijainen. Sanaakaan ei löydy siitä, että olen tehnyt parinkymmenen vuoden itsenäisen työuran tutkijana viidennen liikkeen ulkopuolella. Leima on vahva.

Kun Saarinen sitten ryhtyy arvioimaan kirjani tieteellistä pätevyyttä, hän toteaa: ”Vaikka Eskola yhtäältä vetoaa laajaan dokumentaatioon ja oppineisuuteen, hän käyttää samalla runsaasti eristisiä argumentteja.” Epäluulo on herätetty. Hieman myöhemmin Saarinen esittää suorasukaisen väittämän: ”Puolimatkan kuvaukset eivät ole samassa mielessä aatteellisesti tieteenvastaisia kuin Saarnivaaran ja Eskolan” (s. 398). Tässä vaiheessa akateemiset meriittini ovat mennyttä. Kirjani analyysit, jotka kirjan populaarista nimestä huolimatta ovat kirjan syntyhistorian johdosta hyvinkin akateemisia ja tarkkoja, esitellään ”aatteellisesti tieteenvastaisiksi”. Mitähän tieteen ajatellaan tässä tapauksessa olevan? Nähdäkseni tuollainen väittäminen Saarisen oman asteikon mukaan ”levittää epäluuloa” – eikä jätä mitään epäselväksi lukijalle.

Vaikein ongelma koskee kuitenkin Saarisen ainoata ”voimakkaista epäluuloista” puhuvaa perustetta. Katkelmallisessa sitaatissaan Saarinen irrottaa täysin kontekstistaan kirjani keskustelun pahuudesta ja Jumalan olemuksesta – ikään kuin tekisin tarkoituksella ”radikaaliteologeista” Perkeleen palvojia. Kirjassa jakso koskee teodikean ongelman erilaisia ratkaisuja. Erään näkemyksen mukaan Jumala todellakin on vastuussa kaikesta maailmassa esiintyvistä pahasta. Ammattitutkijana Saarinenkin tietää tämän. Saarisen lainaus olisi ilmeisesti menettänyt tehonsa, jos hän olisi sitaatin katkaisemisen sijaan ottanut mukaan lainauksen käsittelemäni teologin tekstistä: ”Kun Jumala kääntää kasvonsa

pois ja kääntyy selin, hän näyttää Saatanalta.” Näin selkeästi sisältöä koskevassa aiheessa arvioinnin pitäisi perustua sisältöön ja sen paikkansapitävyyteen, ei sosiologisen periaatteen soveltamiseen. En ole jaksossa mustamaalannut ketään vaan pyrkinyt rehellisesti määrittelemään yhden – vaikkakin melko rajun – teologisen näkemyksen. Saarinen on tässä kohden vääristellyt esitystäni ja toivon, että hän sopivan tilaisuuden tullen korjaa virheen. Muussa tapauksessa vääristelevän lainauksen käyttäminen voidaan luokitella mustamaalaukseksi.

Muutamalla siveltimenvedolla Saarinen on siten tehnyt minusta saarnivaaralaisen viidesläisen, leimaavaa puhetta tavakseen käyttävän ryhmän jäsenen, jonka tieteelliset esitykset ovat näennäisiä ja jäävät riidanhaluisen (eristisen) toiminnan varjoon, erityisesti, koska olen aatteellisesti tieteenvastainen. Lisäksi Saarinen liittää minuun – ilman ainoatakaan perustetta – jyrkän käsityksen ”Raamatun erehtymättömyydestä”, mikä tässä kontekstissa leimaa minut fundamentalistiksi (s. 398) – siitä huolimatta, että kyseisessä kirjassani en käsittele lainkaan tuota aihetta sen paremmin puolesta kuin vastaan. Jos tämä on Saarisen kannustavan, puolueettoman ja reilun kritiikin tulos, pelottaa ajatella, millainen arvio olisi tullut riidanhaluiselta ja leimaavalta kirjoittajalta.

Puheenvuoroni ydin on kuitenkin siinä, että en katso Saarisen syyllistyneen epäluulon herättämiseen. Pikemminkin hänen esityksensä osoittaa koko kategorian virheelliseksi ja tarpeettomaksi. Saarinen on kirjoittanut vain kriittisen arvion, ja minun oikeutenani on vastata siihen. Näin keskustelu etenee. En katso hänen loukanneen minua – kunhan tuo yksi vääristelty lainaus vielä korjataan. Mustamaalaaminen on mielestäni teko, joka perustuu toisen tekstien vääristelyyn. Jos lainaukset ovat oikein, toisella on oikeus määritellä näkemystäni ja esittää mielipiteensä. Tosin Saarisen käyttämistä kahdesta lainauksesta ensimmäisessä ei esiinny minkäänlaista ”leimaavaa” luonnehdintaa, ja toinen on yllä mainittu vääristelmä. Tällöin käytetään kuitenkin sisältöargumentteja, ei psykologisia tai sosiologisia perusteita, joiden kohdalla Saarinen itsekin näyttää rikkovan omia tavoitteitaan vastaan. Liekö tässä erossa samalla syy siihen, että häneltä jäävät faktat

usein tarkistamatta. Saarisen artikkelin sisältämät vaikeudet heijastelevat nähdäkseni sitä perusongelmaa, että psykologinen ja sosiologinen kriteeri sivuuttavat sisältöperusteet. Mielestäni rajanveto kriittisen keskustelun ja mustamaalaamisen välillä tulisi pikemminkin tehdä niin, että perusteltua kritiikkiä ei psykologisoida eikä julisteta moraalitomaksi.

Timo Eskola, dos.  
timo.eskola@sti.fi